

ПОД ЗНАКА НА ВИСОКАТА МЯРКА (ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ)

ЕВТИМ ЕВТИМОВ

Понякога един стих, понякога едно стихотворение може да стане причина за преобразяване на цяло съзнание. Такова чувство изпитах аз, когато прочетох стихове на този съвременен поет. По-късно всичко ново, родено изпод неговото забележително перо, аз търсех по страниците на печата или в книгите, които носеха неговото име. Той написа нови, много по-силни творения, но сега отново ми се струва, че неговата поетическа биография е събрана именно в два стиха, които запомних и с които го обикнах като творец. Те съдържаха цялата истина за един необикновен талант, той е целият в тях, и продължавам да си мисля, че каквото и да напише, то винаги ще носи моралния заряд на тези стихове-изповед:

Аз душата си
в слаби ръце никога не съм носил.

Когато го попитах по повод на тези стихове коя е неговата висока мярка за поезия, той ми отговори с една дума: „Ботев!“ Аз потръпнах от вълнение. Той ми беше казал своята житейска и творческа парола и тя определяше високата мярка на неговото поетическо верую.

Тогава нещо се промени в моето мислене. Защото бях прочел поезия, на която повярвах. Сегашният читател сам може да си представи какво впечатление са ми направили тези нови поетически вълнения сред уморителния хор от банално стихосъчинителство. Сякаш бях се докоснал до един нов свят, сякаш бях надникнал през върховете на една нова планина, откъдето се вижда непознато пространство. Зная, че не всеки ще се съгласи с тези мои размисли и аз не укорявам никого. Аз просто говоря за своето отношение към една поезия, на която аз съм длъжен, и защото тя ме е окриляла. Защото тази поезия ме научи да не „нося душата си в слаби ръце“. Защото, както пише нейният автор, „трябва да не падаме на колени пред подлещите на важни и неважни служби“, а високо да всем знамето, осветено от силата на ново, априлско време. Поезия за времето и поезия във времето. Тази поезия ми откри нещо непознато и ново за съвременната поезия.

Тогава някои още ме убеждаваха, че поетът се създава. Сега определено мисля, че той се ражда. Тогава някои ме учеха, че времето издига поета на високата вълна. Сега зная, че поетът е също този, който може да извиси своето време. Тогава ме уверяваха, че един от първите признаци за дълголетие на поета е преди всичко неговото житейско дълголетие. Сега зная, че искрите от неговите неприкосновени мигове сътворяват дълголетие на творческото

мислене. Поне за мен е така, когато отново влизам в богатия постичен свят на Георги Джагаров.

Аз го познавам от своите прощъпудни крачки, на които някога протегна върна ръка. Аз съм запомнил както неговите радости, така и неговите тревоги. Той е от онези няколко големи творци на нашето време, които изживяват полюсни драми. Той е ту безкрайно нежен, ту безкрайно суров. Това е присъщо на големите личности, защото те са големи, тяхната големина се определя от тяхното непрекъснато горене. Понякога си мисля, че той блъска с яростни юмури по нашите съвести, за да ги събуди от тишината, понякога усещам, че на прозорците ни остава по едно лирично цвете, за да ни каже „добро утро“. Това е Георги Джагаров — човекът и поетът, творецът и гражданинът. За неговото мислене няма граници, няма униформи, които да го спират. Когато е нужно да се изрази силата на една съвест, той я превръща в знаме, за да бъде високо над главите ни, да се вее, недокосната от ежедневието и закостенялото. Когато говорим за априлското разкрепостяване в поезията, аз с чиста радост ще посоча неговото име. Да, именно тогава, когато новото се възприемаше твърде трудно, той намери сили да осъществи своя мощен талант, да каже неща, които за други биха прозвучали по-иначе. Може би затова е един от най-големите поети на нашето априлско време и на бъдещето. Може би това го прави Георги Джагаров.

За този свят — „и прекрасен, и грозен“ — той ще изповяда една от най-човечните клетви:

Той е капка от мойто сърце.

Така ще нашепва, когато отвеждат другарите му на разстрел; така ще мисли, когато стои пред надписите с имената на убитите си бойни другари и ще търси своето име до тях; така ще мисли, когато го изправят на разпит между четирите стени; така ще мисли, когато пише едни от най-светлите си песни за днешния ден. Затова има пълното право да каже, че този свят е негов, че за този свят е решен на всичко. Това ярко се откроява в творчеството му, където отстоява истината за този свят и се бори за нейната победа.

Всеки стих ни среща с този свят — безкраен и малък, но винаги обичан. Дори когато споделя съкровенията си болки за приятели, които са изменили на доверието, или своите неповторими любовни изповеди; когато плаче от радост или пее от мъка; когато държи върху своята длан една капка роса или една цяла планета; когато чрез своя прокурор води борба на живот и смърт за чистотата на партийните идеали; когато в своята неповторима публицистика търси опорни точки при Ботев и Вазов. Всичко това той посвещава на тази шепичка земя, наречена България, на този свят, който гледа през неговите очи. И въпреки това — продължава да се тревожи за него, да задава въпроси, да пита:

Всичко тоя свят ми е дал,
а в замяна
аз какво му нося, мили хора,
аз какво му нося?!
—

Отговора на този въпрос ние трябва да търсим в неговото самотно и новаторско творчество.

През последните години много творци разнообразиха жанрово своето творчество. Георги Джагаров направи същото. Но докато при някои има категорична разлика между поезия и проза, между поезия и драматургия, при него аз не открих никаква особена граница в главното направление на творческите му усилия. Творецът понякога сменяше работната си дреха съобразно с

целите, които си поставя, но средствата и мислите винаги си оставаха едни и същевременно неповторими. Например когато пишеше за чистотата на околната природа на тази малка земя, всъщност това беше темата на неговите бележити стихове за чистотата в отношенията между хората, за които той неведнъж е заплаквал над белия лист. Например когато възпяваше борбата между прокурора и следователя за истината, аз винаги си мислех за онази неумолима революционна истина, която озарява неговите песни за антифашистката борба. Исках да направя някакво разделение, да поставя знак между една или друга творба, но при него това не беше възможно. Той трябва да се възприема цялостно, защото всичко, излязло изпод неговото перо, е продължение на нещо, което вече е било или което трябва да бъде. Оставам с чувството, че той всъщност пише едно произведение, което допълва, продължава и обогатява. И остава винаги нов.

Понеже съм пристрастен към поета, искам още отсега да отбележа, че в нашата нова поезия той написа малко любовни изповеди, но те се нареждат до най-доброто, сътворено в историята на българската интимна лирика. Аз бих споменал „Ще си отидеш“ и „Есен“, които по своята магическа сила определят герба на една поезия, съпричастна с вълненията на много читатели. Но когато се връщам към неговата „Раздяла“, не мога да пестя своите чувства, защото това е творба, която може да служи като образец за интимна лирика. А може би — и за поезия. Защото това стихотворение, едно от най-кратките, е събрало в себе си цяла поетическа вселена.

То допада и на млади, и на възрастни. Аз съм убеден — то ще допада и на тези, които ще дойдат след нас, защото в себе си съдържа нещо неповторимо. Наглед — просто, но същевременно много силно и необикновено. Струва ми се, че такива стихове се раждат много рядко, но когато се родят, те са белязани с дълголетие. Колко устни до днес са нашепвали тези трагически и същевременно величествени стихове; колко сърца са тръпнели от вълнение, когато са изричали:

А сега накъде?

Толкоз пътища бели,
само пътя към тебе
е черен.

Такива мисли ме вълнуват, когато чета цялото му творчество, когато сам определя точните измерения на съвременната поезия — да бъде от Ботев до Ботев, от връх на връх, от век на век. Още по-точно — да бъде поезия, съзвучна с най-високите идеали на нашето време. Два пъти вече той е писал за гения на българската поезия — Ботев, но аз оставам с чувството, че неговите посвещения са много повече. Веднъж ще призове, че трябва поезия, но като Ботевата, друг път ще припомни, че само Ботев е истинският гений на нашия духовен живот. Може тази джагаровска категоричност да е предизвикателна за някои ценители на изящната словесност, но за мен това е убедително и искрено. Защото, както вече бе подчертано, той може по ботевски да удари плесница на самозабравилния се подлец и в същото време да отрони сълза над троха стъпкан хляб от минавача. И аз не само му вярвам, но заставам до неговото борческо поетическо рамо, когато изповядва:

„Какво е искал да каже Ботев? Само едно: там, на Балкана, е прострелян един народ, бит и изтерзаван, тъпкан и клан цели петстотин години, но тоя народ е жив, той е героичен народ, с могъщи сили и огромни таланти, и него го очаква светло бъдеще.“

Чета тези думи на публициста Георги Джагаров и чувам горещия глас на поета Георги Джагаров, който някога беше написал за Христо Ботев:

Нощта на спомена е толкоз тиха,
но тръпнат враговете ни от страх,
че от куршума, с който те убиха,
сега куршум отливаме за тях!

Това е Георги Джагаров — неделим, когато публицистично размишлява за поета Христо Ботев, неповторим, когато поетът Георги Джагаров пише за публициста и героя Христо Ботев. Героят е един, подвигът е един и поетът с еднаква любов пише за гения на българския народ, когато му посвещава публицистични страници или римувани преклонения. Аз познавам и обичам този Георги Джагаров — твореца, който с априлско дръзновение поднася венеца на своето слово пред делото на този, който е станал основен връх в развитието на българската поетична мисъл. Другаде, пак за Ботев, Георги Джагаров ще каже:

„Едва ли има българин от десетилетия насам, който да не се вглежда в синове и внуци с мълчаливата надежда, че там някъде, в дъното на очите им, ще открие някакво пламъче, поне някаква искрица от Христо Ботев.“

Тази мисъл, това самочувствие, тази неутолима жажда се усещат във всеки стих на поета, във всеки ред на публициста. Може навсякъде той да не говори за своя любим поет, но неговият дух присъствува като отзвук, като ехо от нещо, което трябва да се случи, да стане истина, да се сбъдне. Понякога имам чувството, че когато говори за Ботев, Георги Джагаров говори за своето отечество, за достойнството на българина, за неговия дух. От един дух той сътворява една вселена, от една капка — един необятен океан, от един вик — едно предчувствие за докосване с вечното и непостижимото. Затова, когато изрече това име-символ Ботев, аз дочувам: Българийо! И може би не се лъжа. Защото нашата земя съществува навсякъде в тази негова книга, която е продължение на неспокойните, всеотдайни поетически копнения по съкровено и неповторимото. Аз не мога да си спомням за поема от поетическото творчество на Георги Джагаров. Спомням си само за неговите дръзновени драми, които отново говорят за ботевските импулси у твореца. Но ако трябва да търсим поразгърнато поетическо творение след неговите драматургични пътувания в необятното, несъмнено това е неговата поетическа публицистика, която дава нови измерения на родното поетическо слово. Както в стиховете си, така и тук той търси силата на думата, полага я като основен камък, когато изгражда един образ, едно настроение, един свят. Поетът, истинският поет, си остава навсякъде такъв. Защото самотното слово, за каквото и да бъде употребено, създава самотнитни светове. Като тези на Георги Джагаров.

При него словото придобива активна позиция, става действие, участник от първа класа. Удивително силни стават размислите на Георги Джагаров, когато навлиза в света на творци като Вазов и Яворов, като Смирненски и Вапцаров. Аз съм направил за себе си една справка. Успоредно на всяка негова творба има и нова: ако насреща стои стихотворение, от другата страна се откроява ярката мисъл на публициста. За народния поет на нашето отечество Иван Вазов той говори с преклонение пред родното:

„Той не е там, в миналото, където най-често го търсим, а там, пред нас и над нас, в бъдещето, където, огряно от утринното слънце, сияе изстрадалото, но прекрасно и свято лице на майка България.“

Тези вдъхновени размисли аз откривам в цялото поетическо творчество на поета, но най-ярко са изразени те в класическото стихотворение за любовта към отечеството, което знаят и децата. В духа на горните размисли Джагаров пише:

Земя като една човешка длан...
Но ступи се във тази длан сурова

За тази поетическа изповед, която намира своето ново, високо продължение в публицистиката на поета, Георги Караславов приживе казваше, че ако се направи антология от петте най-хубави стихотворения за България, едното непременно ще бъде това на Джагаров. Още с появата му крупният български белетрист беше усетил този силен, джагаровски замах, който само с два стиха беше съумял да изрази своето преклонение пред род и родина. И затова сега, когато по своему открива родолюбието на Вазов или Ботев, на Смирненски или Вапцаров, отново се връщам към поета. Той присъства всеотдайно, именно — присъства, участва и тук, където средствата на публициста са изцяло съпричастни с огъня на големия поет на нашето време.

Помня времето, когато се роди неговото стихотворение за Пеню Пенев. Дръзките тонове в него, трагично-драматичната изповед тогава смутиха някои ценители на поетичното изкуство. Имаше опасност да отпадне книгата, тъй като някои смятаха, че не е време още да се пишат такива стихове. Георги Джагаров устоя. Той го включи в една от книгите си. Научил за това посвещение, веднъж Пеню Пенев ми каза, че това е една от големите радости, които е получавал. Той не само ценеше високо, но и обичаше творчеството на Георги Джагаров и го изразяваше открито. И имаше право, защото тук личеше една взаимност, която не е чест спътник на поетите. Георги Джагаров споделя с болка за поета и приятеля:

„Предаността не се измерва с клетви. Пеню знаеше това. Той предпочиташе да се кълне пред комунизма с дела, с поезия. Затуй отвършаше остро, когато засегнаха честта му на поет и гражданин.“

Връзката на тези размисли, на това човешко отношение към поета беше изразена така:

Творци на вицове и сплетни,
шумяхте вие до зори,
присмивахте се над Вапцаров
и с Ботев спорехте дори.

Както се вижда от тези сравнения, поезията и публицистиката се допълват, извисяват творчеството на Георги Джагаров, правят го много по-богато и самородно от това, което ни беше известно досега. Такива сравнения могат да се направят с редица статии, есета и изказвания, правени от него през различни години. Като препрочитам и едното, и другото, аз отново си мисля, че той е един от най-последователните поети в нашата литературна история, един от най-устойчивите и възискателни радетели за самобитно художествено слово.

Когато чета произведенията на Георги Джагаров, аз си мисля за неговото присъствие в нашия живот. Присъствие е малко да се каже, по-скоро трябва да говорим за участие, защото той влияе със своето слово, предизвиква и още от първия стих човек усеща една власт, наречена поезия. Може би това беше една от причините преди години да се спори за неговата поезия, да се оспорват отделни негови настроения и възгледи. Може би затова, неразбран от някои закъснели ценители на поезията, той посвети онова стихотворение на Пеню Пенев, в което има нещо много лично. Тогава, тровен от техните предварително изковани присъди, той искаше да се скита из нощните градини сам, да преосмисля своята творческа съдба и да се връща отново при хората, които всякога са му давали сила. Може би затова някои не разбираха неговите приливи и отливи. Забравяха друго: че ако няма приливи и отливи, ако няма възгледи, ако няма сблъсъци, нито морето е море, нито творецът е творец.

Трябваше да минат години, за да го преоткриват отново и отново, макар че още с появата му той беше открит преди всичко от българските читатели и особено от тогавашните млади поети, на мнозина от които стана литературен кръстник. Той знаеше силата на своето слово, умееше да го владее, да го подчинява на своя талант и да извайва с него образи, които биха правили чест на всяка световна поезия. Може би това се получи с Георги Джагаров, защото знаеше какво търси, какво преследва и какво може да постигне с всяка дума, излязла изпод неговото перо. Това най-силно се открива в онова едноименно стихотворение, което той посвети на поезията и което отначало не можаха да усетят дори творци, които го ценяха. Някои от тях помислиха, че с това повтарящо се „аз“ поетът се самоизтъква и едва ли не го обвиниха в рекламност. Но точно тук беше заложено главното, което искаше да ни каже явлението Георги Джагаров:

Аз дойдох, за да кажа
нова, трепетна дума,
по-добра от зърното
и по-зла от куршума.

Тези думи се сбъднаха, те сега са реалност. Той не само дойде в нашата поезия, но същевременно каза категорично своята нова поетическа дума и тя вече се чува извън пределите на съвременната българска литература. Аз съм виждал как говорят именно за тази „джагаровска дума“ (и под небето на Атина, и под Айфеловата кула). Голямата гръцка поетеса Рита Буми-Папа казваше за поезията му, че е изградена от музика и общочовешки истини. После добавяше, че такава поезия дава сили на човека, ражда нови въълнения и прави хората силни. Това е поезия-личност, поезия-характер, поезия-бъдеще.

Под този звезден знак са сътворени едни от най-силните творения на Георги Джагаров независимо от техния жанр. Аз вече имах възможност да изтъкна, че той е навсякъде поет, че за неговото слово има само една истина — да намира поезия и преди всичко съвременна. Той създава многообразно и монолитно творчество. Даже няколко стихотворения, които още приживе могат да бъдат определени като класически за нашето априлско време, не могат без другите. Те взаимно се допълват и обогатяват, както рожбите в едно семейство, независимо от това, че едно е по-силно от другите. Те, взети заедно, правят голямото семейство на Джагаровата поезия. Той рядко увеличава това семейство, но когато наистина го увеличи, се бори това да бъде достойна рожба за неговия талант. Или, както сам обича да се шегува, лъвицата може да роди само едно отроче, за разлика от зайците, но то винаги трябва да бъде лъв.

При други това би ми звучало като афоризъм. Но аз съм убеден, че Георги Джагаров за себе си е приел това измерение: ако е стихотворение, да бъде голямо, ако ли не — по-добре да не се ражда, както сам определя понякога.

За априлския поевей в живота на нашата страна сега се пише и винаги ще се пише. Но не друг, а поетът Георги Джагаров пръв откри и узакони в литературния процес появата на ново поколение творци. Тогава, когато отделни литератори с далтонистки поглед бързаха да лепнат клеймо тъкмо на това ново, което все още неизвестни млади поети внасяха в съвременната поезия, за да я обновят и раздвижат, той пръв излезе в тяхна защита. Беше публикувал вече една статия, в която поздравяваше появата на новото поколение поети, като не забравяше едновременно с това да предупреди някои от тях за отделни отклонения. Той, самородният поет, вече беше се зарадвал на тези нови поетични кълнове, които пробиваха тавана на догматичното поетическо виждане и се показваха пред света чисти и открити. Тази изповед прави чест на Георги Джагаров, че се оказа прозорлив и верен на себе си. Той пише за тогавашните млади, които сега са сред челните строители на съвременната поезия:

„Кой не е чувствал, че през последните години в поезията става нещо ново, може би още твърде неясно и твърде неопределено, но нещо, което набира сили, което расте и настъпва неотменно и неудържимо, какво беше то, ние не знаехме: само се мъчехме да го отгатнем. Поезията се събуждаше за нови дни, за нов цъфтеж, за нова радост.“

Ето как ярко тази мисъл е намерила своя поетически блясък в стихотворението, което той посвети на младите поети по онова време:

Нещо ново
стъпва тука.
По рътлини,
по долини,
из градини,
из алеи
нещо властно
и сурово,
нещо ясно,
нещо ново
се заражда,
никне,
зрее.
Но къде е то?
Къде е?

Отново откривам тази джагаровска последователност при отстояване на позицията, това извисяване на поетическото светоусещане. Той никога не си оставя, както се казва, коня в калта. До последния миг извежда своята мисъл, своето верую на предната линия, там, където е горещо, и я подсилва. Когато трябва стих — тръгва със стих, когато само стихът не е достатъчен да изрази цялостното му духовно и идейно състояние, той привежда в пълна бойна готовност своята драматургическа нагласа или своята полемична публицистика. Това има пълно покритие с личността на твореца.

На Георги Джагаров принадлежи тази безпощадно-страшна и същевременно безпощадно-вярна изповед:

„В края на краищата не е важно колко стихове си написал, а какви са тези стихове. Има автори, които с десетки стихосбирки не оставят дори следа в душата ни, докато Христо Ботев само с няколко стихотворения вече повече от сто години определя насоката на националната ни съдба, на личното и общественото ни поведение. Такъв е геният и нека той да бъде пример за нас и сега, и завинаги!“

Този пример той е избрал за себе си и го следва от начало до край. Цялото му творчество е изпълнено с електричеството на високото поетическо напрежение, едно поетическо електричество, което дава енергия на съвременното писателско слово и което поддържа винаги своя висок поетически волтаж. Това е големият талант — да умееш да извличаш от словото сила, да претворяваш тази тайна в творчеството, да създаваш духовни ценности, които несъмнено са принос в съкровищницата на съвременния духовен свят. Познавам поета много отдавна и въпреки това той всеки миг може да изненада с една мисъл, с един стих, макар през последните години да публикува твърде малко творби. Това още веднъж ми дава правото да мисля, че той е верен на своята изповед — да посяга към белия лист, когато е убеден, че ще може да каже нова и голяма дума, че ще изтръгне от натрупаните вълнения една нова искра за себе си и за хората. Да, верен на себе си и още по-верен на своя учител. И когато заявява — от Ботев до Ботев, няма съмнение, че Ботев трябва да бъде високата мярка, по която се измерва един истински творец.

За себе си той е избрал тази достойна мярка.